

Safarov Firuz Sulaymonovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Isfs2012@mail.ru

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDAGI NOTANISH SO'ZLARING XUSUSIYATIGA BOG'LIQ RAVISHDA ULARNI TUSHUNTIRISH USULINI TANLASH

Annotasiya. Maqolada boshlang'ich sinf darsliklaridagi notanish so'zlarning xususiyatiga bog'liq ravishda ularni tushuntirish usulini tanlash haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ona tili darslari, so'z ma'nosini tushuntirish, rasm orqali tushuntirish, sinonim keltirish, tasviriy yo'l, o'zak va qo'shimcha orqali tushuntirish.

ВЫБОР СПОСОБА ИХ ОБЪЯСНЕНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ХАРАКТЕРА НЕЗНАКОМЫХ СЛОВ В УЧЕБНИКАХ ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматривается выбор метода объяснения незнакомых слов в учебниках начальной школы в зависимости от их характера.

Ключевые слова: уроки родного языка, объяснение значения слов, понимание через картинки, предоставление синонимов, объяснение через образы, корни и суффиксы.

CHOOSING A WAY TO EXPLAIN THEM, DEPENDING ON THE NATURE OF UNFAMILIAR WORDS IN ELEMENTARY SCHOOL TEXTBOOKS

Annotation. The article examines the choice of the method of explaining unfamiliar words in primary school textbooks depending on their nature.

Key words: native language lessons, explanation of the meaning of words, understanding through pictures, providing synonyms, explanation through images, roots and suffixes.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish kitobida uchraydigan o'quvchilar uchun tushunarsiz so'zlar mazmuniy xususiyatiga ko'ra turlichadir. Shuning uchun bu so'zlarning ma'nosini tushuntirishda ularning xususiyatiga mos ravishda eng samarali usulni tanlash lozim [Львов М. П., 1975: 17 – 24]. Bu faslda ona tili va o'qish kitobi darsliklaridagi so'zlar misolida so'z ma'nosini tushuntirishning samarali usulini tanlash haqidagi fikrlarimizni bayon qilamiz.

1-sinf ona tili darsligida [G'afforova T. va b., 2017] o'quvchilarga ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlar ancha uchraydi. Ularning ma'nosini yuqorida ko'rsatilgan va boshqa usullar bilan tushuntirish mumkin. Darslikda uchraydigan quyidagi so'zlarning ma'nosini rasmini ko'rsatish yo'li bilan tushuntirish mumkin: *yalpiz, isiriq, kiyiko'ti, ermon, kashta, garmdori, qal'a, fabrika, raketa, chang'i, so'na, so'gal, sa'va, to'ng'iz, turna, sholi, sharshara, charos, shabnam gumbaz, marvaridgul, soda, sa'va, olxo'ri, husayni, chang'i, konki, paroxod, qayin, zarg'aldoq, do'lana, tola, parovoz, teplovoz, elektrovoz, vagon, tog'olcha, metro, kamalak, tuman, mosh, binafsha, chuchmoma, gulsapsar, norin, shilpildiq, qarag'ay, karvon, zangori, feruza, peshayvon, na'matak, qirg'iy, olcha.*

Quyidagi so'zlarning ma'nosini ularga sinonim keltirish orqali tushuntirish mumkin. *Istiqlol – mustaqillik, nurafshon – yorug', muborakbod etmoq – tabrikلامoq, samo – osmon, ko'k, gulshan – gulzor, sabo – shabada, munosabat – bog'lanish, dorivor – shifobaxsh, yaproq – barg, hadya etmoq – bermoq, sovg'a qilmoq, tub – tag, ahil – inoq, huvullamoq – bo'shamoq, javon – shkaf, dastyor – yordamchi, alloma – olimlar, muhlat – vaqt, darg'azab bo'lish – g'azablanish, shu'la – nur, ehtirom – hurmat, badavlat – boy, tazyiq – zug'um, an'ana – odat, ta'na – dashnom, ta'ziya – aza, ma'lumot – xabar, ma'yuslanmoq – xafa bo'lmoq, chashma – buloq, choq – payt, arg'imchoq – ip, darz – yoriq, ranj – qiyinchilik, ganj – boylik, xazina, sust – sekin, bol – asal, tabassum – kulgi, muddat – vaqt, tasalli – yupanch, musaffo – sof, toza, mutolaa – o'qish, do'kon – magazin, zoriqmoq – muhtoj bo'lmoq, noyob – topilmas, undirmoq – o'stirmoq, mamnun – xursand, gavjum – to'la, surkash – surtish, ohista – sekin, et – go'sht, daromad – kirim, xontaxta – stol, javon – shkaf, xazonrezgilik – barglarning to'kilishi, ezgulik – yaxshilik, baldoq – halqa, najot –*

yordam, mo'tadil – o'rtacha, sarvqomat – tik, chanqagan – suvsiragan, so'yla – gapir, so'zla, toblanmoq – chiniqmoq, gazlama – mato, yo'ldosh – hamroh, choyshab – ko'rpa, silliq – tekis, intizom – tartib, olam – dunyo, mug'ombir – ayyor, chaqa – tanga, parranda – qush, istirohat – dam olish, nishon – mo'ljal, tebranmoq – qimirlamoq, husn – chiroy, sohil – qirg'oq, pardoz – bezak, chaman – gulzor, parvarish qilmoq – boqmoq, olishmoq – kurashmoq, urishmoq, jajji – kichkina, mitti, mador – quvvat, g'ubor – chang, dog', jussa – gavda, o'git – nasihat, yumush – ish, jamlamoq – to'plamoq, lazzat – rohat, jasorat – jasurlik, ulug' – buyuk, tortig' qilmoq – sovg'a qilmoq, suyukli – sevimli, boqmoq – qaramoq, maftun bo'lmoq – mahliyo bo'lmoq, beg'ubor – toza, sof, ko'lanka – soya, ensiz – qisqa, enli – keng, g'alati – qiziq, hushyor – sezgir, ziyrak, sayyoh – sayohatchi, turist, ilk – birinchi, tashna – suvsiz, chanqoq, hangu-mang – hayron, bezovta – notinch, maysa – o't.

Bu usulni qo'llaganda o'qituvchi shuni nazarda tutishi kerakli so'zlarni sinonim orqali tushuntirish o'quvchilar har bir izohlovchi sinonimning ma'nosini yaxshi tushungandagina maqsadga etadi. Shuning uchun so'zning ma'nosini tushuntirish uchun keltirilgan sinonim sifatida faqatgina bolalar yaxshi tushunadigan umumiste'mol so'zlarni tanlash kerak.

Darslikdagi quyidagi so'zlarning ma'nosini ular nomlaydigan narsalarni sanab keltirish orqali tushuntirish mumkin.

Hasharot bu – qurt, chumoli, ari, qo'ng'iz, o'rgimchak.

Meva – olma, nok, anjir, o'rik, shaftoli.

Matn – hikoya, she'r, ertak.

Poliz – qovun, tarvuz, handalak.

Ajdod – ota, bobo, buvi, bobokalon.

Avlod – farzand, nevara, evara, chevara.

Texnika – traktor, mashina, dazmol.

Darslikdagi ko'pgina so'zlarning ma'nosini ularning tarkibiy qismlari – morfemalar orqali aniqlash mumkin. Shu narsa ma'lumki, kattalar ham, o'quvchilar ham noma'lum so'zni ma'noli qismga bo'lish va ma'lum bo'lgan o'zakdosh so'z bilan mazmuniy aloqa o'rnatish asosida ochishga harakat qiladi. 3-sinf darsligida quyidagi [Fuzailov S. va b., 2017] so'zlarni so'z yasaliş tarkibi – o'zak va yasovchi qo'shimcha orqali tushuntirish mumkin.

Oromgoh – orom – o'zak, -goh – so'z yasovchi qo'shimcha, joy degan ma'noni anglatadi. Demak, bu so'z orom, dam oladigan joy ma'nosini bildiradi. Xabardor – xabar – o'zak, dor – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z xabari bor degan ma'noni bildiradi, qalamkash – qalam – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, tortmoq, chizmoq degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z qalam bilan ishlovchi kishini, ya'ni shoir, yozuvchilarni bildiradi. Ma'rifatparvar – ma'rifat – o'zak, parvar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan anglashilgan narsani tarbiyalash, shunga yaxshi munosabat kabi ma'nolarini bildiradi. Demak, bu so'z ma'rifatni sezuvchi, unga intiluvchi degan ma'noni bildiradi. Da'vogar – da'vo – o'zak, -gar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan ishlab chiqaruvchi kasb yoki faoliyat egasini bildiruvchi shaxs oti yasaladi. Demak, bu so'z da'vo qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Ta'sirchan – ta'sir – o'zak, -chan – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik, ortiqlik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z ta'siri bor, kuchli yoki ta'sirga tez uchraydigan degan ma'noni bildiradi. Ma'murchilik – ma'mur – o'zak, -chilik – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'zning ma'nosini bilish uchun o'zakning ma'nosini bilish kerak. Ma'mur so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida obod, farovon, to'kin deb izohlangan. Demak, ma'murchilik so'zi to'kinchilik ma'nosini bildiradi. Childirmakash – childirma – o'zak, -kash – so'z yasovchi qo'shimcha kasb-hunar egasi bo'lgan shaxs oti yasaydi. Demak, bu so'z childirma chaluvchi degan ma'nonini bildiradi. Gulchambar – guldin qilingan chambarak. Sharsimon – shar – o'zak, simon – so'z yasovchi qo'shimcha, o'xshash degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z sharga o'xshash degan ma'noni bildiradi. O'quvchilarga so'z yasovchi qo'shimchani ma'nosi bir marta tushuntirilsa, shu qo'shimcha qo'llangan boshqa so'zlarning ma'nosini ularning o'zi aniqlayveradi. Serqatnov – qatnov – o'zak, ser – so'z yasovchi qo'shimcha, ko'p degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'zning ma'nosi qatnov ko'p degani. Serhikmat – hikmati ko'p, hikmatga boy. Sohibkor – sohib – o'zak, kor – so'z yasovchi qo'shimcha, kasb egasi mutaxassislik, mashg'ulot bilan bog'liq bo'lgan shaxs oti yasaydi. Bu so'z o'z kasbining ustasi degan ma'noni bildiradi. Badfe'l – fe'l – o'zak, bad – so'z yasovchi qo'shimcha, yomon degan ma'noni bildiradi. G'o'zapoya – g'o'za – o'zak, poya – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z g'o'zaning poyasi degan ma'noni bildiradi. Jangovor – jang – o'zak, ovor – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z kurashchan, faol degan ma'noni bildiradi. Mashinasoz – mashina – o'zak, soz – so'z yasovchi qo'shimcha, tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z mashina tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi. Hazilkash – hazil – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z hazil qiluvchi degan ma'noni bildiradi.

Darsliklardagi quyidagi soʻzlar maʼnosini oʻquvchilarga tasviriy yoʻl bilan tushuntirish mumkin.

Anjuman – keng koʻlamli, katta yigʻilish.

Fuqaro – biror mamlakatning doimiy aholisi.

Maʼvo – turar joy.

Tazyiq – kuch bilan, zoʻrlab oʻtkazilgan taʼsir, siquv.

Anʼana – avloddan-avlodga oʻtib boradigan urf-odat.

Maʼrifat – inson va jamiyatning ruhiy, axloqiy, diniy jihatlarining majmui.

Qurʼon – musulmonlarning Olloh tomonidan Muhammad paygʻambarga vahiy qilingan (tushirilgan) muqaddas kitobi.

Qitʼa – yerning dengiz va okeanlar bilan qurshalgan oltita alohida qismidan har biri.

Soʻgal – badanga koʻpincha qoʻl yoki oyoqda boʻladigan qattiq yumaloq oʻsimta.

Moʻjiza – odatdan tashqari kishini hayron qoldiruvchi hotdisa yoki ish, narsa.

Soʻna – urgʻochisi hayvonlarning qonini soʻradigan, erkagi oʻt bilan ovqatlanadigan yirik pashsha.

Xulosa qilib aytganda soʻz maʼnosini tushuntirishda uning mazmuniy xususiyatini hisobga olgan holda usul tanlash boʻshlangʻich sinf oʻquvchilarining yangi soʻzlarni oʻzlashtirishini oson, qiziqarli va samarali qiladi.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. Gʻafforova T., Shodmonov E., Gʻulomova X. Ona tili. 1-sinf uchun darslik. – Toshkent.: «Sharq», 2017. – 112 b.

2. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yoʻldosheva Sh. Ona tili. 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: «Oʻqituvchi», 2016. – 152 b.

3. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути её развития. – Москва: «Просвещение», 1975. – 176 с.